

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. Т.ІІІ. - Прага, 1921. - С.6; 2. Винниченко В. Відродження нації. - Київ-Відень, 1920. - Тт. 1-3; його ж: Перед новим етапом. - Торонто, 1939; Греків В. Переговори з Антантою в Одесі. - Відень, 1927; Дорошенко Д. Історія України. - Ужгород, 1930. - Тт. 1-3; Доценко О. Літопис української революції. - Львів, 1924. - Тт. 1-5; Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 р.. - Львів, 1922; Кравс А. За українську справу. - Львів, 1926.; Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часів світової війни 1914-1918 рр. - Львів, 1928; Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. - Прага, 1922; Мартос Б. Оскілко і Балбочан. - Мюнхен, 1956; Марголін А. Україна і політика Антанти. - Берлін, 1921; ного ж: Українські твори. - Берлін, 1923; Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. 1917-1921 рр. - Мюнхен, 1951. - Тт. 1-3; його ж: Творення держави. Збірник пам'яті С.Петлюри. - Прага, 1930; Назарук О. Рік на великій Україні: Спомини з української революції. - Відень, 1920; його ж: Галицька делегація в Ризи 1920 р. - Львів, 1930; Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. - Прага, 1929; Петлюра С. Статті, листи, документи. - Нью-Йорк, 1956; Панейко В. З'єдинені держави Східної Європи. Галичина й Україні супроти Польщі і Росії. - Відень, 1922; Рафес М. Два года революции на Украине. - М., 1920; Тютюнник Ю. З поляками проти України. - Харків, 1924; Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. - Відень, 1921. - Тт.1-4; Цегельський А. Спогади. - Філадельфія, 1937; Чайковський А. Спогади комісара ЗУНР. - Львів. 1930; Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. - Прага, 1928; Шульгін О. Відновлення Української держави. "ІЕУ". - Львів, 1934; Шелухін С. Варшавський договір між Польщею та С.Петлюрою. - Прага, 1926; 3. Бородайко В. До 10-річчя існування Західної Української Республіки. //Літопис революції. - 1928. - № 6; Камінюк М. До характеристики зовнішньої політики ЗУНР (з нагоди Х річниці галицьких подій). // Більшовик України. - 1928. - № 21-22; Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. - Львів, 1921; 4. Винниченко В. Відродження нації. Ч.ІІІ. - К. - Відень, 1920. - С.242-243; 5. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. Т.1. Центральна Рада. - Гетьманщина. - Директорія. - Прага, 1942. - С.87; 6. Христюк П. Вказана праця. - С.60; 7. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. - Прага, 1928. - С. 127-128; 8. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. - Прага, 1922. - С.69; 9. Винниченко В. Вказана праця. - С.395; 10. Шаповал М. Вказана праця. - С.232; 11. Христюк П. Вказана праця. - С.161; 12. Шаповал М. Вказана праця. - С.227; 13. Винниченко В. Вказана праця. - С.396-397; 14. Шаповал М. Вказана праця. - С.150; 15. Мазепа І. Вказана праця. - С.179; 16. Христюк П. Вказана праця. - С.124; 17. Мазепа І. Вказана праця. - С.193; 18. Там само. - С.170; 19. Там само. - С.156; 20. Там само. - С. 183; 21. Христюк П. Вказана праця. - С.128; 22. Мазепа І. Вказана праця. - С.186; 23. Там само. - С.194; 24. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917-1921. Т.П. Кам'янецька доба. - Зимовий похід. - Мюнхен, 1951. - С.16; 25. Там само. - С.84; 26. Винниченко В. Вказана праця. - С.53; 27. Мазепа І. Вказана праця. Т.1. - С.210; 28. Там само. - С.209; 29. Лозинський М. Вказана праця - С. 171; 30. Там само. - С.172; 31. Шаповал М. Вказана праця. - С.230; 32. Там само. - С.150; 33. Винниченко В. Вказана праця. - С.462-463; 34. Мазепа І. Вказана праця. Т.Н. - С. 19; 35. Там само. - С.71; 36. Шаповал М. Вказана праця. - С. 163; 37. Винниченко В. Вказана праця. - С. 466; 38. Там само. - С.467; 39. Там само. - С.468; 40. Там само. - С.469; 41. Там само. - С.471; 42. Мазепа І. Вказана праця. - С.64; 43. Там само. - С.71; 44. Там само. - С.71-72; 45. Див.: Там само. - С.85-88; 46. Див.: Винниченко В. Вказана праця. - С.470-472; Мазепа І. Вказана праця. Т.П. - С. 124-135; Шухевич С. Спомини з українсько-галицької армії. Ч.ІІІ. - Львів, 1929. - С.57 та ін.; 47. Див.: Шаповал М. Вказана праця. - С.158; 48. Там само. - С.159; 49. Там само; 50. Мазепа І. Вказана праця.Т.П. - С. 111, 119; 51. Винниченко В. Вказана праця. - С.472; 52. Мазепа І. Вказана праця. Т.П. - С.137; 53. Шаповал М. Вказана праця. - С.158; 54. Доценко О. Літопис Української революції. Т.2. Кн.4. - К., - Львів, 1923. - С.313; 55. Шаповал М. Вказана праця. - С.161; 56. Мазепа І. Вказана праця. Т.Н. - С. 145; 57. Винниченко В. Вказана праця. - С.473; 58. Там само; 59. Шаповал М. Вказана праця. - С.162; 60. Там само. - С. 158; 61. Там само. - С.251; 62. Мазепа І. Вказана праця. Т.Н. - С. 117.

О.В.Зінько

ЛІТЕРАТУРА 20-Х РОКІВ ХХ СТ. ПРО УЧАСТЬ МОЛОДІ В РЕЛІГІЙНОМУ ТА АНТИРЕЛІГІЙНОМУ РУХАХ ДОБИ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Українська революція 1917-1921 років призвела до поляризації церковної діяльності в Україні. З одного боку, існував релігійний рух, який підтримував російську православну церкву, на чолі з патріархом Тихоном. Церква вважалась частиною єдиної Російської церкви, але з особливими перевагами на засадах автономії, що підтверджувало її самостійність та автономію¹. В її лоні залишалась більшість віруючих України. З іншого - рух, який підтримував Українську автокефальну православну церкву, на чолі з Василем Липківським, яка в 1927 році вже мала 34 єпископи, майже 11 тисяч священників, 2800 парафій та 6-7 млн. парафіян².

Історіографічний аналіз літературних джерел 20-х років дозволяє говорити про спробу дослідження участі української молоді в релігійному русі доби національно-культурного відродження України. Більшість авторів віддавали перевагу розгляду участі молоді не стільки в національно-культурних перетвореннях в Україні, скільки в культурному будівництві. Національно-культурне відродження передбачає досягнення економічного, політичного та культурного суверенітету. Його суттю є гуманізм, соціальна та національна справедливість. Культурне будівництво ж в Україні 20-х років не сприяло руху за самоусвідомлення української нації, бо йшлося йшла про будівництво соціалістичної культури ідейно-спрямованого класового характеру, складової частини будівництва комунізму.

Література 20-х років не роз'яснювала сутності дискусій між Російською православною церквою та Українською автокефальною, умовно назвавши їх "тихонівщиною" та "автокефалією"³. Прихильність більшості авторів офіційній ідеології не дозволяла поряд з вирішенням завдань соціалістичних перетворень в Україні побачити специфіку українського суспільства в підтримці релігійних рухів. Дослідники мали показати, що головною рисою української радянської культури є служіння інтересам класової боротьби пролетаріату.

Незважаючи на первинну заданість, автори 20-х років констатували факт наявності релігійних рухів, які охопили цілі області України⁴. Вони акцентували увагу також на появі сектантських груп, релігійних спілок та намагались пояснити причину активної участі молоді в них. "Сектанти та автокефальна церква в Україні організують вистави, привертають своїми постановками молодь. Вони займаються висвітленням таких проблем, як культура душі, культура духу, культура відпочинку, культура тіла тощо», - саме це, на думку авторів 20-х років, подобалось молоді в роботі релігійників⁵.

Констатуючи прихильність української молоді до сектантського руху, дослідники пояснювали це тактикою сект в організації не тільки релігійних комун, а й господарчих, що створювало ілюзорність участі молоді у будівництві національного соціалізму. Сектам надавались землі поміщиків, пільги, кредити. Колективне господарство, на їх думку, використовувалось керівниками сект в релігійних цілях, для ізоляції молоді від оточуючого світу. Серед причин вказувалась і нейтральність середняка, що уможливило релігійні проповіді. Характерним було пов'язування релігійності з роботою закордонних груп та спілок, таких як Всесвітня спілка баптистської молоді та Американська Християнська спілка молодих людей⁶.

Класовий підхід при вивченні історії молодіжного руху 20-х років примушував дослідників того часу розглядати участь молоді в релігійному русі як прояв антирадянщини та націоналізму. Вони попереджали молодь, що в умовах нової економічної політики, при поживленні діяльності монархістів за кордоном у найбільш консервативних елементів духовенства, які тісно пов'язані із старими експлуататорськими класами, виникає надія на реставрацію старого економічного ладу через капіталістичне переродження пролетарської диктатури. Саме звідси - бажання уникнути повного розмежування з старим ладом та згода на тимчасове замовчування справжньої політичної визначеності під гаслом "аполітизму"⁷. Такими поясненнями автори намагались обґрунтувати необхідність боротьби з релігією, як боротьби з класовим ворогом.

Література 20-х років розглядала релігійні молодіжні групи та спілки як штучні, що створювались сектантською верхівкою та українськими націоналістичними партіями. Умовою обмеження впливу релігії на молодь було, на думку авторів, посилення ідейно-політичної роботи серед молоді. Вважалося, що визнання деякими сектантськими організаціями Радянської влади не повинно послабити ідейну боротьбу з релігією, тому що сектантство змінило гасло, але не змінило своєї "куркульської суті". Визнання Радянської влади релігійними організаціями отримало назву "радикалізації" або розглядають як "обновленство". При цьому традиційно акцентувалась увага на дрібнобуржуазній суті будь-якої форми релігії⁸.

Дослідники визначили часові рамки існування юнацьких релігійних спілок та груп в 20-ті роки, які почали створюватись відразу після проголошення нової економічної політики, як в рядах прихильників тихонівщини, так і в рядах прихильників автокефалістів. Припинили своє існування ці об'єднання на початку 30-х років. У літературних джерелах це пов'язувалося з проведенням колективізації, яка нібито відштовхнула молодь від релігії. В них ідеалізувалась роль колективізації в розпаді релігійних молодіжних груп та спілок. Справжньою ж причиною було переслідування релігії та руйнування церков офіційною владою.

Більшість авторів віддавала перевагу показу антирелігійної діяльності комсомольської молоді, яка розглядалась крізь призму ідеологічної боротьби. Це було пов'язано з тим, що релігія ототожнювалась, разом з націоналізмом, як діюча ідеологічна сила реакції⁹. В літературі пояснювалось, що система занять комсомольських гуртків антирелігійної пропаганди збудована як доповнення до роботи марксистських гуртків, показувався позитивний бік саме антирелігійного руху молоді¹⁰.

Літературні джерела вказували на "корисні" антирелігійні починання української комсомольської молоді, яка брала участь в роботі спілок "Безвір'я", створювала гуртки атеїстів, проводила диспути, антирелігійні збори. Молодь брала участь у проведенні таких кампаній, як "комсомольське різдво", "комсомольська пасха", які перетворювались на антирелігійні карнавали, акції, інсценування судів над релігією, демонстрації біля церков¹¹. Все це нагадувало не стільки дослідження історичної правди, скільки намагання реалізувати схему, в якій головна увага приділялась обґрунтуванню позитивності антирелігійної діяльності молоді навіть і тоді, коли непопулярність антирелігійних кампаній була очевидною.

Широка "атеїстична пропаганда", яка зводилась до висміювання релігії, змусила авторів 20-х років визнати гірорахунки антирелігійного руху, не відмовляючись від боротьби з релігією. Одні, називаючи спілки та гуртки безвірників стихійними новоутвореннями, стверджували, що вони не змогли протиставити свою діяльність роботі релігійних організацій. Дослідники посилались на Всеукраїнську нараду агітпропів (квітень 1925 р.), яка визнала недоцільним створення в Україні будь-яких організацій по боротьбі з релігією. Не отримало підтримки самостійне утворення гуртків безвірників. Прорахунки пов'язувались не з прихильністю української молоді більше до релігійного руху, ніж до антирелігійного, а з прорахунками агітаційної роботи серед молоді. Це пояснювалось тим, що антирелігійна пропаганда мала проводитися тільки через систему політосвіти, центрами якої були сільбуди та хати-читальні. Вони масово організовувались у період національно-культурного відродження 20-х років під гаслами "Письменний, навчи неписьменного"¹. Інші визнавали, що "в більшості наша масова антирелігійна робота нічим не відрізняється від старого «хмолитовного будинку». Від неї, як від чуми, тікають і комсомольці, і безпартійна молодь»¹³.

Акцентуючи увагу на більш слабкій підготовці керівників антирелігійних гуртків та спілок, ніж слухачів, автори 20-х років наполягали на зміні тактики пропагандистської діяльності молоді. Замість образу віруючих, на їх думку, необхідно застосовувати більш науковий підхід до антирелігійної роботи. Вони говорили про "необхідність роз'яснення і розкриття історії християнства, походження релігійних свят, але пам'ятаючи, що віруючий все одно що неписьменний, тому необхідно навчити його переборювати свою темноту та відсталість, показати, що релігія, як православна, так і католицька, а також будь-яка інша - це релігія багатих»¹⁴. Це підтверджувало тенденцію літератури 20-х років щодо пошуків об'єктів для політичних звинувачень.

Деякі автори намагались пояснити помилки антирелігійної діяльності молоді в юнацькому романтизмі та максималізмі. Молодь, вважали вони, намагалася створити більш цікаве життя, ніж "сірі будні", але їм заважала це зробити відсутність системи в антирелігійній роботі. Інші вважали, що "було б неправильно стверджувати, що широкі антирелігійні компанії, які сколихнули село, не дали результатів. Вони зміцнили в

комсомольців безвір'я¹⁴». В цілому у публікаціях перебільшувалась роль антирелігійної діяльності молоді, домінував антицерковний характер.

Посилення політизації суспільства, підтримка більшістю дослідників молодіжного руху офіційної ідеології, яка вимагала пошуку об'єктів для політичних звинувачень, призвела до непопулярності вивчення не тільки проблем релігійного руху та участі в ньому української молоді, а й вивчення самого періоду національно-культурного відродження України 20-х років.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА '

1. Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева О.О. Географія релігій. - К., 1999. - С.404-405; 2. Історія України / Керівник авт. кол. Ю.Зайцев. - Львів, 1996. - С.262; 3. Блакитний В. Украинская автокефальная церковь и её предшественники. - Х., 1922; Хвиля А. Автокефалія // Пути антирелигиозной пропаганды. - Х., 1925. - С.26-31; Услаевич В. Раскол тихоновщины на Украине. // Там само. - С.7-9; Сухоплюев И. Украинские автокефалисты. - Х., 1925; 4. Космомол в борьбе с националистическими организациями молодёжи - Херсон, 1925; Путинцев Ф. Политическая роль сектанства. - Л., 1928; Евдокимов А. В борьбе за молодёжь. - Л., 1928; Ігнатюк Д. До характеристики релігійних рухів на Україні // Безвірник. - 1928. - №2. - С.67-73; Элиашевич И. Религия в борьбе за рабочую молодёжь - Л., 1928; 5. Тухачевский П. Давайте учиться у врагов и друзей // Юный коммунист. - 1928. - №12. - С. 18-20; Вольный С. Почему мы против общества по борьбе с религией // Пути антирелигиозной пропаганды. - С.69-71; 6. Клибанов А. Классовое лицо сектанства. - Л., 1928. - С.66-68; Скрипник М. Про огляд антирелігійної роботи освітніх установ // Безвірник. - 1928. - №14. - С.6-10; Вайсберг А. Антирелигиозная работа среди молодёжи // Пути антирелигиозной пропаганды. - С.115-119; 7. Лекционная работа среди молодёжи. Сб. статей. - М., 1924; Зырянов И. Антирелигиозная пропаганда. Методология, содержание и задачи. - Х., 1926; 8. Вольная С. Те кто справа // Юный коммунар. - 1921. - №5-6. - С. 17; Окулик М., Яковлев А. На пути исканий. - Х., 1924. - С.90-91; 9. Глан Я.М., Кононов А.Т. Антирелигиозная пропаганда в школе. - М., 1926. - С.29; 10. Сенис. Опыт работы кружка антирелигиозной пропаганды // Коммунистическая мысль. - 1922. - №5. - С.37-99; Тезисы по антирелигиозной пропаганде // Коммунистическая революция. - 1922. - №15. - С.83-84; Олещук Ф. Комсомол и антирелигиозная пропаганда в деревне // Молодой большевик. - 1924. - №1. - С.54-58; 11. Ножницкий Г. К практике антирелигиозной агитации. // Юный коммунар. - 1921. - №3-4. - С.35-36; Квиринг Э. К проведению комсомольской пасхи // Спутник Донецкого пропагандиста. - 1923. - №3 - С.61-62; Антирелігійна пропаганда і молодь // Безвірник. - 1927. - №3. - С.3-7; Вороницын И.П. История атеизма. - М., 1929; Клибанов А. Комсомол на фронте безбожия. - Л., 1929; 12. Вольный С. Почему мы против общества по борьбе с религией // Пути антирелигиозной пропаганды. - С.69-71; 13. Тухачевский Н. Давайте учиться у врагов и друзей // Юный коммунист. - 1928. - № 12. - С. 17. 14. Марченко Д. Весняна антирелігійна кампанія / практика комсомольської роботи // Молодим більшовик. - 1925. - №3. - С.59-62; Івановський А. Як вести комсомольцю антирелігійну пропаганду на селі // Молодим більшовик. - 1925. - №8-9. - С.41; Мурин В. Ячейка против бога. - М.-Л., 1925; Маринский А. Против попов и сектантов. - М., 1929; Сутулов Л. Комсомол в борьбе с религией. - М., 1929.

А.М. Тростогон

АГРАРНА ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИКІВ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В УМОВАХ НЕПУ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

В сучасній українській історіографії не вщухає ііперес до історії нашої держави, різних її аспектів, вивчення часто унікального і цінного досвіду реформ двадцятих років. Протягом останнього десятиріччя вийшло чимало монографій, колективних праць, опубліковано статей, захищено дисертацій з проблем соціально - економічного, політичного, культурного розвитку України в складі радянської держави в 20-ті роки ХХст.

Цей період не дарма обирається багатьма авторами як хронологічні межі певних досліджень, оскільки саме він став визначальним для формування майбутньої долі української держави. Найбільшу увагу приділено новій економічній політиці, її впровадженню на теренах України, прорахункам і економічним новаціям непу, з'ясуванню його нереалізованих можливостей, податкової політики, проблеми взаємовідносин селянства і радянської влади к період чп р, ша непу тощо.

Історіографія непу починається з двадцятих років, тобто з часу запровадження цієї політики більшовиками. Під час аналізу ленінських праць стає помітною еволюція